

מדיניות ילד ומשפחה בישראל: מאין ולאן?

:: יאיר חנון

בית, מוזנחים, אלימים ועוברי חוק מאשר אי פעם בעבר, ובשיעורים מדאיגים יותר מאשר אי פעם בעבר. תלמיד תיכון זכאי לחינוך חינם אך עדיין מי שנאלץ לנשור מלימודים הוא בדרך כלל עני יותר מראש, עובד מגיל צעיר יותר וצפוי להמשיך להשתייך לקבוצות המוחלשות בחברה הישראלית גם בבגרותו. ילדים אלה אינם זכאים לסיוע של ממש בלימודים שיאפשר צמצום הפערים. הם נתונים לחסדי תקציביהן הדלים של רשויות מקומיות. החלופות שמציעים התלמידים עצמם, המשפחות וקהילות המוחלשים, לא נשקלות ברצינות כחלופה למדיניות או לדרכי הטיפול הפרטניות בכל מקרה ומקרה. כיום, לא רק שאי אפשר לתבוע זכויות לילדים ולמשפחותיהם, בהרבה מאוד מקרים לא יועיל גם לבקש, להתחנחן או להתחנך – לאנשי המקצוע בתחומי הרווחה, החינוך והבריאות. פשוט אין מה לתת.

התאבדות במעצר של נער שאמו מנהיגה מאבק על קצבאות וצילומים בעירום של אחותו כצעד של ייאוש כלכלי – שאלות מובהקות של זכויות הילד – נדחקו לקרן זוית. קל יותר לשמוח בכך שבני נוער יכולים, בעקבות תיקון חקיקה שנתקבל זה עתה, להיות חברים בעמותות ציבוריות. יש להניח כי בני הנוער העניים, המנושלים, שהפגיעות בזכויותיהם הן הקשות ביותר, לא יתפנו לחברות בעמותות אלה.

התחנך הגנה על ילדים תוך הפניית עורף למשפחותיהם ולקהילותיהם?

רוב ההורים שואפים להעניק לילדים כלים לעתיד של מצוינות, של פריצת דרך מעבר לחומות הנחשלות החברתית-כלכלית. בני הנוער שמככבים באירועי עבריינות נוער מתוקשרים אינם מביאים איתם מארצות המוצא שלהם או ממורשת משפחותיהם היסטוריה של עבריינות. בצד הייאוש והזעם שלהם אנחנו יכולים

שירת ההלל לזכויות הילד התעצמה בקהילייה המשפטית הישראלית ואף על פי כן ההגנה הממשית על ילדים התדרדרה לשפל חסר תקדים. הייתכן בישראל שיח זכויות ילד שהוא רלוונטי חברתית?

בשנת 1977 איבדה מפלגת העבודה את השלטון לאחר שאיבדה את אמונו של ציבור שהיה קהל יעד טבעי שלה. עד לאותה עת כמעט ולא הוקמו בתי ספר עיוניים בעיירות פיתוח ובשכונות מצוקה. מגנוני המדינה עתירי המשאבים ריכזו כוח אדיר בידי פקידות מטעם ובידי מקצת נבחרי הציבור. אי אפשר היה לתבוע כעניין שבזכות חונך, מועדונית, יום לימודים ארוך, ארוחה חמה לילד רעב, השכלה לנער עובד, אומנה יומית לילדים שהוריהם נקלעו למשבר. רבים מאלו ש'הבקייעו', שהגיעו להישגים בתחומי ההשכלה, התעסוקה והרווחה הכלכלית חיו, וחיים עד היום, בתודעה שנאלצו לוותר על חלקים מזהותם כדי לזכות בכרטיס כניסה לחברה הישראלית. קבוצות שלמות של מזרחיים וערבים ישראלים ראו עצמן משוללות הזדמנויות חינוכיות ותעסוקתיות. אנשים כעסו והכעס תורגם להתנגדות לשלטון. בתמצית, מה שניתן בעבר, ניתן בחסד ולא בזכות וחלוקת העוגה לילדים ולמשפחותיהם לא הייתה שוויונית.

מאז 1977 עברנו כבדת דרך: מושג כור ההיתוך איבד מקסמו וגם ההתכוונות ל'עמדות הציבור הנאור' כבר אינה תקינה פוליטית. כבר לא נתבע במפגיע מילדים, מבני נוער וממשפחותיהם להשיל מעליהם את תרבותם 'הפרימיטיבית' או 'הגלותית' כתנאי כניסה לחברה מתקדמת ונאורה כביכול. יש כיום – במוצהר – מקום לילד כאדם שלם וייחודי המביא עמו מטען תרבותי הראוי לכבוד. שיח זכויות הילד נישא כמעט בפי כל קובעי המדיניות מאז נחקק 'חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו' ואושרה 'האמנה בדבר זכויות הילד'. אף על פי כן יש כיום יותר ילדים רעבים, חסרי

חב ההורים שואפים להעניק לילדים כלים לעתיד של מצוינות, של פריצת דרך מעבר לחומות הנחשלות החברתית-כלכלית.

הדילמה הרווחת בשיח הציבורי אוחזת זכויות הילד אל מול סמכות הוריו ומוריו אינה דילמה נוקבת כלל וכלל: גם תפישות כגון אלה של חיים עומר אודות שיקום הסמכות ההורית חיות בשלווה עם מושכלות היסוד של זכויות הילד.

מה לשיח זכויות הילד הישראלי ולצדק חברתי?

לשיח הזכויות משמעות חברתית שטרם הוטמעה.

הכרה בזכויות הילד עשויה לחשוף בפנינו את מגבלות הבנתנו העכשווית ואת העולות שנעשות לילדים לעתים מבלי משים. הצגתם של ילדים כ'לא יוצלחים', כ'ילדים מופרעים', כילדים להורים 'לא כשירים' וכמי שמשתייכים למשפחות 'נחשלות' או 'רב בעייתיות' אינה משרתת את טובת הילד או את טובת החברה. קשיים בתפקודם של ילדים והורים רבים מאוד אינם אלא סממן למצוקה כלכלית-חברתית המובילה משפחות רבות לחוסר אונים. מענה מערכתי לקשיים אלה הוא המענה הנדרש. זכויות הילד הנן כלי משמעותי ביותר להעצמת הילד ובני משפחתו. גיוס כוחותיהם לשמירת הזכויות יכול להפוך למעשה פוליטי: הוא יאפשר לשנות את הקצאת הכוחות במשפחות, בקהילות ובחברה כולה.

הדילמה הרווחת בשיח הציבורי אודות זכויות הילד אל מול סמכות הוריו ומוריו אינה דילמה נוקבת כלל וכלל: גם תפישות כגון אלה של חיים עומר אודות שיקום הסמכות ההורית חיות בשלווה עם מושכלות היסוד של זכויות הילד. לעומת זאת, חוסר האונים של ילדים והורים מושתקים ומשוללי זכויות חברתיות מהווה הפרה ברורה וקשה של האמנה בדבר זכויות

לעמוד במקרים רבים על חוסר האונים של הוריהם ומחנכיהם, על הכשלון המריר שלהם במאמציהם לשכנע את ילדיהם שיש למה לקוות ולחלום כחלק מהחברה הנורמטיבית.

מחדל הנחשלות הינו בראש ובראשונה מחדל של המדיניות החברתית-כלכלית. עשרות בני נוער עצורים, משוטטים ברחובות, עוסקים בסחר בסמים קלים או בעבריינות רכוש, במידה רבה בגלל שאין שירותים חינוכיים וטיפוליים זמינים הנותנים מענה למצוקות הילדים. הורים מוזנחים בידי המדינה הופכים לא אחת למזניחים. הבעיה אינה מסתיימת במי שמזוהים כעוברי חוק או בסיכון, זהו רק קצה הקרחון. המדיניות העיוורת לגורמי סיכון שהיא עצמה מייצרת ומנציחה, העיוורת לאלימות ולניכור הטבועים בה ולהתפשטותם בקרב אוכלוסיות שהן קורבנות המדיניות החברתית, היא היא הבעיה.

הממשלה הנוכחית העמיקה בהיקף חסר תקדים את תהליכי ההדרה החברתית. ההתאכזרות וההתנכרות כלפי ילדי עובדים זרים וילדי הברווים לא נעצרה ולא יכולה להיעצר שם. ילדי העניים והמובטלים, ילדיהם של אמהות המתפקדות כאב וכאם כאחד, הפכו להיות ילדיהם של "בטלנים" שהמדינה הפנתה להם עורף.

כפי שניתן לצמצם את מעגלי הסולידריות החברתית ניתן גם להרחיבם. כדי להצליח לבצע תפנית במדיניות שהשפעותיה כה עמוקות ואשר השתרשה בתודעה ובפרקטיקה, יש להסיט את הגה המדיניות בעצמה ובנחישות רבה.

מבחנה של ממשלה סוציאל-דמוקרטית יהיה בסלי שירותים לילדים ולמשפחותיהם בקהילותיהם, ולנכונות של ממסד הרווחה לעבור ממשטר ריכוזי עם שליטה הדוקה על מידע ומשאבים למשטר דמוקרטי אמיתי כמובנו בשנת 2006, שבו לשליחי ציבור אחריות כלפי הציבור.

מביטויי הריכוזיות על חלופותיה - בישראל אין תקציב גמיש לילד בסיכון: התקציב המועבר מיועד לפנימיה ולא לילד כילה. לילד אין זכאות כללית לשירותים והיקף התקציב המועמד לצרכיו קטן באופן דרמטי כאשר הוא מוחזר ממסגרת חוץ ביתית להוריו. אף שנתר תקציב מועט לקהילה לא נעשה אלא מאמץ ראשוני לאימוץ תקציב גמיש שיאפשר תפקוד של הילד בתוך הקהילה. מפתח להציע בפשטות: ממשלה סוציאל-דמוקרטית צריכה להצמיד את התקציב לילד כדי לאפשר החזרת ילדים לקהילה. ולא היא: יש לעבור ממאבק על תקציבים למאבק על זכויות. כבוד לתושייה ולתבונה של ילדים ואנשים משמעותיים ייתרו הוצאת ילדים רבים מבתם מלכתחילה.

בפועל המחוקק הישראלי מצטיין בהגנת הילד מפני הוריו ומחנכיו ובהגנה על האוטונומיה של ילדים שבעים.

יש להתעלות מעל פיתויי השווא, שגם ארה"ב נגמלת מהם, הפיתויים לראות ילדים בבדיחותם תוך הפניית עורף למשפחותיהם ולקהילותיהם.

המחוקק הישראלי מצטיין בהגנת הילד מפני הוריו ומחנכיו ובהגנה על האוטונומיה של ילדים שבעים, אך עושה מעט מאוד כדי לחייב אותנו כחברה לשאת באחריות לילד, להבטיח לו כעניין שבזכות קיום אנשי ראוי וזכויות בתחומי חינוך, רווחה ובריאות שיבטיחו התפתחותו, השפעת קולו וגיבוש זהותו הייחודית של הילד האחר בחברה רב תרבותית.

חקיקת יסוד חברתית עשויה לתרום לפריצת דרך שתאפשר לתוכניות המתקדמות העובדות עם ילדים ומשפחות בגובה העיניים לעבור מן השוליים (של תוכניות ה'פילוט' 'החדשניות') אל הזרם המרכזי של העשייה בתחומי הרווחה והחינוך.

נציב קבילות המוסמך לחוות דעה בשאלות עקרוניות ולסנגר על עניינם של המוחלשים והמושקפים מבלי לחשוש למעמדו ולתקציבו, שיכול לזווג חקיקה שמתקנת את הסדר החברתי הקיים, הדן ילדים לנחיתות ולהמשך ניצול ופגיעה, יכול להתחיל תהליך משמעותי לילדים ומשפחותיהם, תהליך שבו יש היענות לסבלם ויש כבוד לתביעת הצדק שלהם.

המודעות לשאלות של צדק חברתי מתעצמת בחברה הישראלית, ולדיון בהם בולטות תקשורתית גדולה יותר. אף על פי כן, עד כה השתמר הניתוק היחסי בין המאבק החברתי לבין שיח זכויות הילד, שהוא שיח אליטיסטי נטול כמעט מקום לארגונים חברתיים, לאנשי שטח ולקולם של הילדים המוחלשים ומשפחותיהם. יש לתקן מצב עניינים זה כדי ששיח הזכויות יוכל לממש את ייעודו. ממשלה סוציאל-דמוקרטית צריכה לתור דווקא אחר פרטים ועמותות המסרבים להיזקק לתקציביהם ובין אם הם מצהירים על עצמם כאנשי זכויות הילד ובין אם לאו יש להם אמירה רלוונטית חברתית. יש להתעלות מעל פיתויי השווא, שגם ארה"ב נגמלת מהם, הפיתויים לראות ילדים בכדידותם. תוך הפניית עורף למשפחותיהם ולקהילותיהם. ממשלה סוציאל-דמוקרטית צריכה להוביל תפנית מהותית, מהירה ונחושה במדיניות הילד והמשפחה כדי שרישומה יורגש. הילדים ובני הנוער המודרנים, המוחלשים ומשפחותיהם צריכים להשתכנע כי קמה ממשלה המאמינה בילדים כחלק ממשפחותיהם ומקהילותיהם, ממשלה שמסכלת עליהם בגובה העיניים, ממשלה שמוכנה להתעמת עם אחריותה שלה להפסקת העוני וצמצומו ואשר עושה את ההכרחי והאפשרי כדי להבטיח שיוויון הזדמנויות אמיתי.

הילד.

כמה ועדות ממלכתיות נתנו את דעתן לילדים, אך שינוי יסודי במעמדם של ילדים טרם התחולל. טרם הונחה על שולחן הכנסת הצעה להסדר מקיף להגנת ילדים במשפחותיהם ובקהילותיהם המקנה זכויות יסוד חברתיות לילדים, לנציבות קבילות ילדים ממלכתית כדוגמת זו הקיימת בניו זילנד ונורווגיה. טרם התגבשה מסה קריטית של תמיכה להצעות חוק המאפשרות לילדים ולהורים להסתכל בגובה העיניים על אנשי המקצוע דורשי טובתם, להישמע ולהשפיע על ההחלטות בענייניהם (למשל באמצעות מודלים של גישור עם המשפחה והקהילה כדוגמת מודל הוועידה המשפחתית).

חקיקה המקנה זכויות יסוד לילדים ומשפחותיהם ונציב קבילות שמעמדו, אי תלותו ותקציבו מוגנים בחוק הם שני מהלכים השלובים זה בזה ואשר הם בבחינת מסה קריטית הכרחית להתרחשותו של שינוי של ממש במדיניות ילד ומשפחה בישראל. מדיניות חברתית במציאות של מצוקה תקציבית מצריכה הכרעות קשות - אין לתלות חקיקה המקנה זכויות יסוד לילדים במשפחותיהם ובקהילותיהם באימוצו של הסדר אידיאלי כולל בתחומים אחרים של המשפט. אכן אושרה 'האמנה בדבר זכויות הילד', נחקקו חוק זכויות התלמיד וחוק המטיל חובת דיווח סלקטיבית (שמפנה את זרקור תשומת הלב לבית ולמשפחה אך הרחק מעבר לפגיעות בילדים במסגרות מוסדיות). בתי המשפט נזקקים לרטוריקת 'טובת הילד' חדשות לבקרים. הלכה למעשה הפעלתנות בתחום זכויות הילד יצרה מקסם שווא של היענות לילדים: בפועל

הילדים ובני הנוער המודרנים, המוחלשים ומשפחותיהם צריכים להשתכנע כי קמה ממשלה המאמינה בילדים כחלק ממשפחותיהם ומקהילותיהם.

 יאיר רונן איש
 סגל במחלקה
 לעבודה סוציאלית
 באוניברסיטת בן
 גוריון, שותף לעשייה
 חברתית בעיקר
 בתחום זכויות הילד
 וצדק חברתי.

 roneny3@exchange.bgu.ac.il